

Олександра Дубасенюк
Житомирський державний
педагогічний університет
ім. Івана Франка
м. Житомир

ПРОВІДНІ МІКРОЧИННИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА

Зміни, які відбуваються в українському суспільстві потребують осмислення цілей, завдань виховання в цілому і проблем соціального виховання учнівської молоді, зокрема. Вочевидь, що реально поставлені завдання залежать від об'єктивних та суб'єктивних чинників та конкретних обставин. До об'єктивних факторів відносимо реальну соціокультурну ситуацію, яка вимагає відповідного типу особистості – активної, самостійної, здатної приймати відповідальні рішення, робити вибір з альтернативних варіантів. Демократизація та гуманізація суспільного життя створюють умови для самореалізації і самоствердження особистості молодої людини.

До суб'єктивних чинників щодо розв'язання сучасних завдань виховання відносимо переконаність самих педагогів у цінності розвиненої особистості для суспільства, для самої молодої людини і, відповідно, для задоволеності вихователя своєю діяльністю. Розробка інноваційних підходів до організації виховання в сучасних умовах потребує з нових позицій проаналізувати цілі виховання, переосмислити у зв'язку з цим зміст виховної діяльності, її методи та форми.

Останнє потребує вивчення сучасних впливових чинників соціалізації особистості молодої людини.

На кафедрі педагогіки Житомирського педагогічного університету було проведено дослідження соціальних чинників формування особистості підлітка у м. Житомирі (ЗОШ № 6, 7, 14, 23, 27, 30), також у школах Овруцького, Любарського, Олевського, Коростенського, Коростишевського районів Житомирщини. Всього дослідженням було охоплено 500 учнів та 150 учителів. У процесі дослідження були враховані сучасні ідеї

щодо процесу виховання особистості, який передбачає процес інтерналізації соціальних ідей та цінностей (І.С. Кон, Л.П. Буева, Б.П. Бітінас, І.Д. Бех). Інтерналізація означає перетворення узагальненого соціального досвіду у внутрішню силу, що спонукає вихованця до соціально цінної поведінки і діяльності і утримує його від соціально небажаних вчинків. Соціальна ідея стане інтерналізованою тоді, коли перетвориться у зміст особистості, у домінанти її життєдіяльності.

Зокрема, академік І.Д. Бех обґрунтував стратегію формування особистості у соціогенетичному дискурсі, який вимагає від педагога постійної напруженої науково організованої виховної діяльності. З позиції соціогенетичного підходу аналізуються конструктивні дискурсивні схеми особистісного діалогу в системі “вихователь-вихованець”. Даний підхід дозволяє педагогові здійснити у комунікативній взаємодії значущі перетворення життєдіяльності особистості, готувати її бути справжнім суб’єктом морально-духовної культури людства¹.

Методика дослідження включала розроблену шкалу, яка вміщувала визначені попередньо (шляхом вивчення соціологічної, психолого-педагогічної літератури, а також шляхом бесід з учнями, відкритого анкетування вчителів щодо визначення можливих соціальних чинників формування особистості підлітка). Кожен визначений чинник оцінювався вчителями та учнями за допомогою п’ятибальної шкали, де бал 5 означав високий рівень значущості певного фактора, а бал 1 – мінімальний рівень його значущості. Для порівняння та обробки статистичного матеріалу була використана методика О.В.Смирнова², згідно якої по кожному з показників підраховувалася сумарна кількість балів і далі вимірювалися відносні частки наявності ознаки (їх кількісні значення варіювали від 0 до 1) за наступним правилом: відносна частка дорівнювала дробові, чисельник якої містив одержану сумарну кількість балів, а знаменник можливу максимальну кількість балів.

За результатами дослідження виділено ряд мікрофакторів соціалізації учнівської молоді.

До найбільш вагомих чинників вчителі і учні та віднесли **сім’ю** (0,95; 0,78). Загальновідомо, що сім’я є найважливішим інститутом соціалізації підростаючих поколінь. Вона являє собою головне природне середовище життя і розвитку дітей, підлітків. Саме в цьому середовищі відбувається

¹ Бех І.Д. *Особистість у соціогенетичному дискурсі: стратегія формування* //Національна освіта: традиції і новації у контексті ідей Івана Огієнка: Зб. наук. праць. – Київ-Житомир: ЖДПУ. – С.7-14.

² Смирнов А.В., Смирнова Р.А. *Статистическая обработка анкет, содержащих балльные шкалы* //Резервы интенсификации учебно-воспитательного процесса педвуза: Межвуз. Сб. науч. тр. – Кострома 1990. – С.117-121.

процес засвоєння індивідом суспільних та соціокультурних цінностей. Сучасна сім'я суттєво відрізняється від сім'ї минулих років.

Про це свідчать результати опитування. Вчителі та учні підкреслюють особливу роль емоційно-психологічної функції сім'ї. Увага звертається на атмосферу у сім'ї, на стосунки між дітьми та батьками, які все більше визначаються глибиною їх взаємної прихильності. Виховна функція сім'ї зберігає своє домінуюче значення серед інших функцій. У сім'ї індивід оволодіває соціальними нормами, формуються фундаментальні ціннісні орієнтації, які у подальшому визначають його стиль життя, сфери і рівень домагань, життєві устремління, плани та засоби їх досягнення. Дослідження підтверджує, що процес формування різних соціальних орієнтацій та установок, емоційної культури, морального і психічного здоров'я дитини знаходиться у прямій залежності від характеру внутрісімейного спілкування, морально-психологічної атмосфери сім'ї. Звертається увага і на соціально-економічну функцію сім'ї, яка визначається майновими характеристиками (0,91; 0,72) сім'ї, а також родом діяльності, освітою та завантаженістю батьків на роботі.

Вчителі та учні відзначають роль **народних звичаїв, традицій** як форми передачі соціальних цінностей (0,88; 0,8). Від покоління до покоління передається сукупність перевірених та накопичених практикою емпіричних знань, умінь та навичок як продукту історичного соціального досвіду. У виховній роботі враховуються традиції народного мистецтва, народної творчості, художні промисли, традиційні масові свята, ритуали, звичаї. Підкреслюється роль родини, яку народна мудрість розглядає як джерело щастя, "шедевр природи". Саме у сім'ї формуються і зберігаються народні виховні традиції, розвиваються і закріплюються моральні якості, навички співробітництва, поважливе ставлення до старших. Тобто, "...у вихованні слід приділяти ... становленню в кожного суб'єкта цілісної системи цінностей"³. Головне завдання освіти : "...формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, зберігає і продовжує українські культурно-історичні традиції, шанобливо ставиться до рідних святинь, української мови, історії, а також до культури всіх національностей, які проживають в Україні, виявляє культуру міжетнічних міжособистісних стосунків."⁴

Наступний блок факторів вміщує такий чинник – **школа**. Саме школа і родина – це два суспільних інститути, спільні зусилля яких найбільш

³ *Психологічні аспекти гуманізації освіти: Книга для вчителя /За ред.Г.О. Балла. – Київ-Рівне. –С. 35.*

⁴ *Кремень В.Г. Освіта в Україні: стан і перспективи розвитку //Неперервна професійна освіта : Наук. метод журнал. –2001. –Вип. 4. – С.15*

ефективно впливають на формування молодшої людини, підготовку її до життя. Учні звертають увагу на важливу роль навчального процесу (0,83) у їх вихованні. Вчителі наголошують на виховній функції навчання за умов: єдності педагогічного керівництва і самодіяльності учнів, а також врахування індивідуальних особливостей школярів. Крім того, дослідження свідчить, що на розвиток особистості впливають: зміст освіти, методи навчання, організаційні форми (0,93), взаємини між учасниками процесу навчання.

Підкреслюється роль вчителя (0,81), який здійснює керівництво навчально-пізнавальною діяльністю, стимулює активність, ініціативу, самостійність учнів. Учні відзначають також важливість роботи класного керівника (0,78), який має володіти сукупністю громадянських, моральних, інтелектуальних якостей, координувати різні види виховної діяльності. Вчителі зазначають, що сучасний класний керівник повинен мати чіткі ідеологічні та моральні принципи та переконання, високі ціннісні орієнтації, володіти комунікативними та організаторськими здібностями, високою духовною, загальною культурою, почуттям такту, вміти аналізувати соціально-педагогічні явища та процеси, гнучко орієнтуватися у різноманітних педагогічних ситуаціях (0,97). Учні вважають, що вихователь повинен вміти регулювати міжособистісні стосунки у класному колективі, вміти здійснювати індивідуальний підхід до кожного учня, ставитися з розумінням до потреб та інтересів вихованців. Підлітки також вважають, що класні керівники мають володіти різноманітними методами та прийомами виховної роботи, щоб допомагати учням спільно організовувати культурно-дозвільну діяльність (0,78).

Дослідження свідчить про те, що ефективно соціальне виховання передбачає створення сприятливих умов для розвитку особистості та її духовно-ціннісної орієнтації. Продуктивна виховна діяльність передбачає наявність чітко сформульованих педагогічних цілей, сукупність ідей і програми роботи щодо їх реалізації, гуманістичний характер життєдіяльності та відносин, врахування зовнішніх та внутрішніх чинників розвитку особистості. “Тому робота школи має базуватися на глибокому аналізі стану культури (духовної і матеріальної) і реальних прогнозах її розвитку. Діючи на основі культури, будучи її складовою частиною, освіта стає одним з чинників, що формує культуру”⁵.

Вчителі та підлітки надають важливого значення і таким значущим чинникам як **самовиховання** (0,9; 0,67) та **самоосвіті** (0,85; 0,86). Формування установки на самовиховання впродовж життя може

---

⁵ Ступарик Б.М. *Українська школа в умовах трансформації суспільного устрою* //Шлях освіти: Наук.-метод. журнал. –1998. -№ 3. - С.9.

здійснюватися за умови, якщо різні сфери життєдіяльності потребують від вихованців соціального досвіду, уміння орієнтуватися у різних соціальних ситуаціях, стимулюють виникнення інтересів і самостійного пошуку знань, розв'язання різних життєвих проблем засобами, які мають моральну спрямованість.

Самоосвіта дає можливість учням гнучко застосовувати знання у різних видах діяльності і розвиває здатність до переносу їх з однієї ситуації в інші. Підлітки мають установку на динамічність і мінливість знань, здатність надавати цим знанням практичну цінність та творчо оволодівати цими знаннями. У сучасному суспільстві самоосвіта стає найважливішою умовою розвитку особистості та її життєвого успіху. Академік І.А.Зязюн зазначає: "У загальній системі навчально-виховного процесу самостійна пізнавальна робота настільки значуща, що без неї не можуть бути досягнуті суспільно і особистісно зумовлені цілі учіння".⁶ Для того, щоб людина зацікавилася проблемами самовиховання та самоосвіти, щоб у неї з'явилося бажання ними займатися, необхідно у навчально-виховному процесі створити такі умови та ситуації (подібно Павлівській середній школі), в яких би молода людина виявила невідповідність між своїм досвідом, знаннями та вимогами сучасного суспільства, знаннями та досвідом ровесників. У виховному процесі установка на самоосвіту формується за допомогою роз'яснювальної роботи, коли учням розкривають значення самовиховання і самоосвіти в їх житті сьогодні і в майбутньому, створюють умови для оволодіння методами й засобами самовиховання та самоосвіти.

В процесі дослідження виділяється і такий важливий чинник розвитку духовної культури і соціалізації особистості як мистецтво. На думку О.П. Рудницької, мистецтво вдосконалює здатність бачити, відчувати, споглядати навколишній світ. Воно також розвиває здатність людини до широких творчих узагальнень, почуттів і думок⁷. Саме культурне середовище сприяє формуванню матеріальних і духовних цінностей, збагаченню соціально-культурного досвіду, розвитку творчих обдарувань, здібностей. Водночас проявляється споживацька психологія, прагнення до легкої наживи, потяг до сумнівних розваг, несприйняття позитивних ідеалів. Тому-то учні невисоко оцінюють роль мистецтва у своєму вихованні та розвитку (0,56). Хоча вчителі вважають, що мистецтво є одним із провідних чинників соціалізації особистості (0,92). До того ж слід додати популярність масового мистецтва у молодіжному середовищі,

⁶ Зязюн І.А. *Неперервна освіта як основа соціального поступу* //Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Зб. наук. праць. – Ч. 1. – К., 2001. - С. 15-23.

⁷ Рудницька О.П. *Педагогіка мистецтва: пошуки, перспективи* //Професійна освіта: педагогіка і психологія. – Київ - Ченстохова. – 2000. - С. 233-245.

що пояснюється прагненням підростаючих поколінь самоствердити своє “Я” на противагу старшому поколінню, їх смакам, потребам, які молодь вважає застарілими. Оскільки музика є одним з найдоступніших видів мистецтва і найбільш поширеним засобом проведення дозвілля молоді, то захоплення рок-музикою стає престижним серед учнівської молоді. призводить до морального вакууму, девальвації моральних переконань.

Захоплення тим чи іншим музичним стилем пов'язане із входженням молоді в певну групу ровесників, вимагає дотримання певних ритуалів, підтримку відповідного іміджу в одязі і поведінці і навіть у поглядах на життя. Таким молодим людям притаманний своєрідний суб'єктивний світ – конкретний, “заземлений”, вживання “сленгу” (жаргонних слів).

Разом з тим спостерігається відчуження учнівської молоді від літератури, від книги. Д.Дідро у свій час зазначав: “коли люди перестають читати, вони перестають міркувати”. Дана тенденція відзначається багатьма американськими, французькими, німецькими та іншими дослідниками.⁸ Високорозвинена індустрія розваг надає молоді широкий спектр можливостей щодо проведення дозвілля. Тому читанню приділяють увагу лише ті молоді люди, які з дитинства були орієнтовані на літературу, духовні потреби. Все менше молодих людей читають серйозну літературу, найчастіше вони захоплюються розважальними журналами, бульварною пресою, коміксами, кросвордами, порнолітературою.

Результати опитування засвідчили значний вплив **засобів масової інформації** на соціалізацію учнівської молоді. Нові технології все активніше впроваджуються у всі типи навчально-виховних закладів, а також у сфери дозвілля дітей та молоді. Особливий вплив на молоде покоління спричинює телебачення (вчителі – 0,9; учні – 0,56). Дослідження показують високий ступінь “споживання” дітьми телепередач, які справляють надмірний вплив на праву півкулю, що дає одностороннє візуальне сприйняття зовнішнього світу. І, як наслідок, недостатньо розвивається ліва півкуля, де розміщені центри мислення і мови. Все це негативно позначається на успішності учнів, рівні їх розвитку.

Відзначається також негативна роль фільмів жаху, насильства. Пристрасть до таких фільмів та відеофільмів провокує асоціальну поведінку, жорстокість, агресивність, вандалізм, правопорушення, що призводить до серйозних патопсихологічних наслідків. Індустрія розваг формує у молодих людей соціальну та духовну апатію, пасивність, примітивні смаки, раціональні потреби, зневажливе ставлення до історії, культури свого народу. Вчителі стурбовані наслідками пропаганди масової

---

⁸ Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. *Соціальна педагогіка: Навч. посібник.* – К.: ІЗМН, 1997. – С. 298.

культури, поширенням культу насильства, всюдозволеності, звичаїв злочинного світу, що призводить до маніпулювання людською свідомістю, духовні цінності переплавляються у товар.

Необхідно враховувати потребу молоді у спілкуванні з телебаченням. Молодь з інтересом бере участь у різних формах видовищного телеспілкування (як засобу самоствердження). Прикладом є участь молоді у музичних передачах “Караоке на майдані”, яка шукає особистісного контакту, прагне стати активним учасником теледіалогу.

Разом з тим зазначимо зменшення питомої ваги впливу кіно на виховання молоді у зв'язку з домінуванням засобів масової інформації (0,47).

Крім того зменшення позашкільних закладів (їх кількість і за радянських часів була явна недостатньою) та введення платних освітніх та виховних послуг не дає можливості кожній молодій людині належним чином розвивати свої здібності та потреби. Зокрема, не задовольняється потреба молоді у спорті, хоча значна кількість молодих має бажання займатися різними видами спортивної діяльності (0,9).

В останні роки зросла роль **релігії, церкви та конфесійних общин** як чиннику соціалізації підрастаючого покоління. Впродовж більш семидесяти років покоління радянських школярів формувалося у душі войовничого матеріалізму та атеїзму, неприйняття релігії. Проте християнська традиція була невід'ємною частиною культури України. Вона започаткувала особливий спосіб розуміння людської особистості, її трансцендентального призначення, ставлення до природи, суспільства, сім'ї, праці, людини. За останнє десятиріччя суттєво змінилася соціально-психологічна ситуація в українському суспільстві. Стала набирати силу тенденція щодо повернення великих груп населення, і в тому числі молоді, до релігії. Збільшилася кількість нових релігійних організацій, відновилася діяльність тисяч культових споруд, розпочато будівництво нових храмів. Серед юнацтва та підлітків з'являється інтерес до історії та культури релігії. Останнє проявляється у відвідуванні ними недільних шкіл, участі в роботі релігійних гуртків і факультативів з історії релігії, вивченні Біблії. Ці тенденції в цілому позитивно впливають на розвиток духовного життя суспільства.

Водночас активізувалася діяльність різних закордонних місій, які нерідко переслідують інші цілі, прикриваючись релігійною оболонкою. Молодим людям нелегко буває розібратися в цих ідеях. Враховуючи дані тенденції, виховна робота вчителя з представниками різних релігійних течій і конфесій має ґрунтуватися на наукових знаннях про релігію, її роль в історії та соціально-культурному процесі епохи.

Молоді люди пізнають оточуючу дійсність не тільки шляхом цілеспрямованого навчання, але й шляхом спілкування з оточуючими

людьми, ровесниками (як у неформальних, так і формальних об'єднаннях). Тому у процесі дослідження відзначається і такий впливовий чинник як **об'єднання ровесників** (0,85; 0,8). Науковці відзначають, що кожному підлітковому та юнацькому віку притаманні свої потреби, мотиви, інтереси, в яких відображається прагнення у самоствердженні, самовизначенні, самореалізації молодих людей. В останні роки виріс інтерес до дослідження неформальних об'єднань молоді, які у літературі характеризуються такими поняттями, як "стихійні групи, нетрадиційні, неофіційні" та інші. Соціологи поділили неформальні об'єднання на: 1) позитивно спрямовані: соціально активні, нейтральні, соціально-пасивні; 2) негативно спрямовані – антисоціальні. Позитивно спрямовані об'єднання охоплюють соціально-культурні, творчі (художні, театральні, клуби за інтересами тощо), клуби соціальної допомоги ("Милосердя", турботи про дітей-сиріт), екологічні, природоохоронні ("Зелені", Грінхіппі, "Мир" тощо), правозахисні, спортивні, здорового способу життя та інші групи, які допомагають реалізувати молодим людям їх потенційні можливості, інтереси. У неформальному спілкуванні підлітки обговорюють між собою музичні новини (60%), економічні проблеми (45%), політику (38%), міжособистісні стосунки (57%), спортивні події (48%) тощо.

Проте особливе занепокоєння викликають негативно спрямовані об'єднання, в яких домінує культ сили, жорстокості. Нерідко підліткові угруповання із сфери спілкування переходять у зони ризику і криміногенної поведінки. Саме тому педагогам необхідно розрізняти неформальні об'єднання і спрямовувати їх діяльність у гуманістичному напрямку.

Визначені чинники соціалізації особистості підлітка потребують надання професійної **індивідуальної допомоги** з боку педагога у розв'язанні груп вікових задач: природно-культурних, соціально-культурних, соціально-психологічних. Індивідуальна допомога може стати необхідною у розв'язання природно-культурних задач, зокрема у процесі виникнення у молодої людини таких проблем: зміцнення здоров'я, розвиток своїх фізичних задатків, позбавлення від наркотичної залежності, дотримання здорового способу життя.

У процесі розв'язання соціально-культурних задач індивідуальна допомога може бути корисною при виникненні таких проблем: осмислення і розвиток своїх здібностей, умінь, установок, цінностей, які необхідні людині для задоволення власних потреб, засвоєння поролевої поведінки, що відповідає існуючим нормам

У процесі розв'язання соціально-психологічних задач молоді люди потребують допомоги у разі виникнення проблем, пов'язаних із самопізнанням і самосприйняттям, визначенням своїх перспективних ліній

щодо майбутньої життєдіяльності, визначенням сенсу буття, адаптацією до реальних умов соціокультурної ситуації, розв'язанням внутрішньо особистісних та міжособистісних конфліктів. На думку Б.Г.Ананьєва, слід також враховувати й те положення, що особистість є насамперед сучасницею певної епохи, і це визначення особистості вміщує множину її соціально-психологічних властивостей і крім того певну структуру духовних цінностей. Всі ці особливості є характеристиками суспільних відносин та функцій, що ними визначаються.⁹

Соціальні чинники, сучасні підходи потребують від вчителів не тільки нових установок, поглядів на особистість, але й принципово іншої тактики та стратегії виховної роботи і, що дуже важливо, перегляду психолого-педагогічних механізмів, які опосередковують процес соціалізації. Людська психіка багатогранна; їй притаманні такі моральні якості та духовні цінності, розвиток яких є можливим за умов гуманного ставлення до молодшої людини.

Олександра Дубасенюк

ПРОВІДНІ МІКРОЧИННИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА

Резюме

У статті на основі проведеного дослідження проаналізовано чинники, які впливають на розвиток особистості підлітка. Розглядається роль сім'ї, школи – найважливіших інститутів соціалізації молоді; народних звичаїв, традицій як форми передачі соціальних цінностей; мистецтва як чинника розвитку духовної культури особистості; засобів масової інформації; релігії, церкви та конфесійних організацій у процесі соціалізації підлітків. Відзначено, що виділені чинники потребують професійного індивідуального впливу педагога.

⁹ Ананьєв Б.Г. *Избранные психологические труды*. – Т.1. - М.: Педагогика, 1980. – С. 141.

Oleksandra Dubasieniuk

NAJWAŻNIEJSZE MIKROCZYNNIKI SOCJALIZACII NASTOLATKA

Streszczenie

Wartykle na podstawie zrobionych badań zanalizowano czynniki, które wpływają na rozwój osobistości nastolatka. Analizowane są rola rodziny, szkoły – najważniejszych instytucji socjalizacji młodzieży; obyczaje narodowe; tradycje jako forma społecznych wartości; sztuka jako czynnik rozwoju wewnętrznej kultury osobistości; środki masowego przekazu; religija cerkiew oraz organizacji w procesie socjalizacji nastolatka. Zaznaczono, że omówione czynniki wymagają zawodowej pomocy nauczyciela.

Olexandra Dubaseniuk

THE CHIEF MICROFACTORS OF THE SOCIALIZATION OF A TEENAGER

Summary

In the article on the basis of the carried out experiment, the chief factors, which influence the formation of a personality of a teenager, are analyzed. The role of the family, school – the most important institutions of the socialization of young people; folk customs, traditions, as the form of transference of the social values; art, as the factor of the development of the spiritual culture of a personality; the mass media; religion, the church and confession organizations in the process of the socialization of teenagers – are examined. It is noted that the underlined factors need professional and individual influence of a teacher.